

Comparison of the Discourse of Resistance in Abu al-Qasi al-Shabbi's 'Iradat al-Hayat' and Shihab Muhammad's 'Palestine is Our

Mahdi Farharni*

Assistant Professor , Faculty of Foreign Languages Arabic Language and Literature
Velayat, University of Isfahan

Received date: 10.02.2026

Accepted date: 06.07.2026

Abstract

"Situated within the framework of the American School of Comparative Literature, this study investigates the discourse of resistance in contemporary Arabic poetry, with particular attention to the linguistic and discursive mechanisms through which resistance is articulated. The analysis foregrounds a close, text-centered reading while remaining attentive to the historical and social contexts in which the poems emerged, without assuming any relationship of direct influence or intertextual transmission between the texts. Within this conceptualization, resistance is not treated as a mere reactive stance toward crisis; rather, it is approached as a coherent semantic system whereby poetic language gives form to experiences of steadfastness, perseverance, and collective action. Methodologically, the study adopts a descriptive–analytical approach, grounded in a close reading of the two poetic odes and a comparative examination of the shared constitutive elements of their discourse of resistance. The analysis demonstrates that, despite divergences in their historical and social conditions, both poets construct a common constellation of concepts that undergird the discourse of resistance. These include the foregrounding of collective agency, the articulation of will as inseparable from the continuity of life, the rejection of stasis and submission, and the reconfiguration of horizons of hope and futurity. The findings further reveal that these discursive elements are reconfigured in distinct ways in each text, in accordance with their respective contexts of production. In al-Shabbi's poem, resistance is articulated within a transhistorical and existential horizon, emerging as an

* Corresponding Author's E-mail: m.farhani@velayat.ar.ir

imperative grounded in the dynamic logic of life itself. In Muhammad's, the same elements are embedded in the lived experience of occupation, historical memory, and the right of return, thereby acquiring a concrete and historically situated character. Ultimately, the study demonstrates that contemporary Arabic poetry possesses a remarkable capacity to articulate the discourse of resistance across diverse semantic horizons, while remaining anchored in a set of shared conceptual foundations.

Keywords: Comparative Literature, Discourse, Abu al-Qasim al-Shabbi, Shihab Muhammad, Iradat al-Hayat, Palestine is Ours.

Introduction

Resistance poetry in contemporary Arabic literature is considered one of the most prominent manifestations of the link between literature and the historical, social, and political experiences of Arabic nations in their confrontation with colonialism, occupation, and dominance. Utilizing symbolic language, epic imagery, and motivational discourses, this poetic genre has played an effective role in shaping collective consciousness, strengthening the will to resist, and reproducing cultural and historical values. From this perspective, resistance poetry is not merely an emotional reflection of suffering and crises, but rather a form of conscious and purposeful discursive action in which concepts such as will, struggle, freedom, and hope for the future are represented in a coherent and structured manner. Within the framework of discourse studies, "discourse is a systematic corpus obtained from the articulation of related elements and concepts, encompassing a set of vocabulary that is meaningfully interconnected. Dominant discourses are constantly grappling with social crises and problems—crises that lead to the establishment of new discourses and render hegemonic articulations weak and impotent" (Nemati, 1403: 104). Furthermore, explaining the function of discourse, scholars note that "discourse can be the language employed to narrate a specific event. At the same time, discourse is also considered a type of linguistic performance that includes a set of rituals, methods, and styles aimed at formulating utterances, themes, and phenomena" (Rasouli, 1400: 8). Taylor (1397: 18) also asserts that "linguistic materials, such as conversations or written texts, and sometimes other materials, collectively serve as a document for

phenomena that extend beyond the individual." Accordingly, resistance poetry can be viewed as an arena where literary language transforms into a tool for articulating historical crises and representing power relations and steadfastness. Among the prominent examples of this movement, the poem *Iradat al-Hayat* (The Will to Live) by Abu al-Qasim al-Shabbi holds a distinguished position; written in the context of the French colonization of Tunisia, it represents the discourse of will, life, and awakening within a timeless horizon. Conversely, the poem *Filastinuna* (Palestine is Ours) by Shihab Muhammad reflects a tangible, historical experience of the Palestinian people's resistance against the Zionist occupation, emphasizing historical rights and the continuity of existence. Although these two texts were formed in different historical contexts, they are fundamentally based on shared discourses of resistance.

Method

Resistance poetry in contemporary Arabic literature is considered one of the most significant manifestations of the link between literature and the historical, social, and political developments of Arabic nations during various periods of colonialism, occupation, and struggle. This poetic genre possesses not only an aesthetic function but also operates as a discursive action in which poetic language is transformed into a tool for representing collective experiences, strengthening the spirit of steadfastness, and reproducing concepts related to identity, freedom, and resistance. Within this framework, the discourse of resistance comprises a set of interconnected concepts organized at the linguistic and semantic levels, which **are** represented in various ways across different poetic works.

However, an examination of resistance poetry demonstrates that this discourse does not take shape identically or uniformly in all texts; rather, it develops different formulations under the influence of the historical, social, and current cultural conditions of each text. For this reason, analyzing and comparing how the discourse of resistance is formed in different works can contribute to a more precise understanding of its linguistic and semantic mechanisms. Among these, the poem *Iradat al-Hayat* (The Will to Live) by Abu al-Qasim al-Shabbi and the

poem *Filastinuna* (Palestine is Ours) by Shihab Muhammad are outstanding examples of resistance poetry in contemporary Arabic literature. These two works emerged from two distinct historical contexts: one in the atmosphere of French colonialism in Tunisia, and the other within the context of the occupation of Palestine. Despite these historical and social differences, both poems carry the discourse of resistance, representing concepts related to steadfastness, will, hope, and struggle at both the linguistic and semantic levels.

Therefore, the central problem of the present study is to investigate how the discourse of resistance is formed in these two poems, and what shared and distinct components can be identified in their construction. Furthermore, this study addresses how poetic language in each of these texts is employed to represent the experience of resistance and generate related meanings. Investigating this issue can help clarify the various ways in which the discourse of resistance is formulated in contemporary Arabic poetry.

Conclusion

1. The comparative analysis demonstrates that collective agency constitutes the core axis of the discourse of resistance in both poems; however, it is formulated in relation to colonialism and the revival of the will in al-Shabbi's poetry, whereas in Shihab Muhammad's work, it is framed within the context of occupation, emphasizing survival, return, and collective identity. This indicates that the subject of resistance is shaped in accordance with the specific historical conditions of each text.

2. In both texts, the will is linked to action and the negation of inertia; yet, it is represented as direct, risk-taking action in al-Shabbi's poem, while in Shihab Muhammad's work, it is depicted as "active waiting" and perseverance under conditions of historical suspension. Consequently, the function of the will shifts from immediate action to continuous, resistant action.

3. Hope in al-Shabbi's poetry possesses a timeless nature based on natural rebirth, whereas in Shihab Muhammad's poetry, it is bound to the historical experience of occupation, signifying the preservation of identity and the horizon of return. Therefore, hope transitions from an ontological logic to a historical-

resistant logic.

4. Symbolic language in al-Shabbi's poem serves a natural and ontological function, but in Shihab Muhammad's work, it transforms into a spatial and memory-oriented language aimed at consolidating identity and return. As a result, the function of the symbol shifts from natural universality to the level of collective memory and lived historical experience.

5. The discourse of resistance in the two poems takes shape within two distinct semantic horizons; one text relies on the logic of life's natural dynamism, while the other centers on the historical experience of rupture, occupation, the necessity of preserving collective memory, and the possibility of return. Accordingly, the concept of resistance appears in a different formulation in each work, corresponding to its historical context and the mode of confronting reality.

References

- Al-Sayyid, M. (n.d.). *Tajalli al-Muqawamah fi al-Shi'r al-Mu'asir* [Manifestation of Resistance in Contemporary Poetry]. n.p.
- Al-Shabbi, A. Q. (1997). *Diwan* [Collected Poems]. Dar Al-Awda.
- Fairclough, N. (2000). *Critical discourse analysis* (F. Shayesteh Piran, S. A. Bahrapour, R. Zogh Moqadam, R. Karimian, P. Izadi, M. Neyestani, & M. J. Gholamreza Kashi, Trans.). Center for Media Studies and Research. (Original work published 1995).
- Hatefi, M. (2020). *Obour az Gofteman* [Passing through discourse] (Vol. 1). Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Majnoun Pilehrood, R. (n.d.). Resistance discourse and its impact on the world order. *Journal of International Relations*. <https://www.iirjournal.ir>
- Mehraban, A., & Arab Youssefabad, F. (2024). Ecocritical discourse analysis of children and adolescent literature: A case study of "Topic Lah Sar Ao" and "My Grandfather Was a Phoenix". *Quarterly Journal of Literary Discourse Analysis*, 1(3), 88–110.
- Mills, S. (2003). *Discourse* (F. Mohammadi, Trans.; 1st ed.). Hezareh-ye Sevom Publishing. (Original work published 1997).
- Mullah Ebrahimi, E., & Abyari Qamsari, M. (2016). Critical discourse analysis of Zeinab Habash's poems. *Journal of Woman in Culture and Arts*, 8(2), 265–280.

- Mohseni Nia, N. (2009). Foundations of contemporary Iranian and Arabic resistance literature. *Journal of Resistance Literature* (Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar University of Kerman), 1(1).
- Nemati, F., Roshan Chesli, M. M., & Mohammadi, I. (2022). The discourse of Palestinian resistance: The dawn of Islamic awakening among contemporary Arab poets. *Journal of Islamic Awakening Studies*, 11(2), 51–79.
- Nemati, M. R. (2024). Analysis of discourse and power in literary texts. SAMT Publications.
- Nemati, V., Firozi Moqadam, M., Kheirabadi, A., & Sadeghi Manesh, A. (2024). Cognitive discourse analysis of resistance and sacred defense literature based on Laclau and Mouffe's theory: A case study of the poems of Seyed Hassan and Gheysar Aminpour. *Journal of Literary Criticism and Stylistics Research*, 15(2, Serial 56), 99–128.
- Rasouli, M. R., & Nematollahi, P. (2021). Discourse theory from structuralism to post-structuralism (Vol. 1). Logos Publications.
- Shahab, M. (2015). *Filastinuna: Qasa'id fi al-Muqawamah* [Our Palestine: Poems on Resistance]. Dar Al-Nahdah Al-Arabiya.
- Taylor, S. (2018). What is discourse analysis? (E. Rajabi & P. Maniey, Trans.; Vol. 1). Neviseh Parsi Publications. (Original work published 2013).
- Yarmohammadi, L. (2004). *Common and critical discourse studies* (1st ed.). Hermes Pub

مقایسه گفتمان مقاومت در شعر «إرادة الحياة» ابوالقاسم الشابی و «فلسطينُ لنا» شهاب محمد

مهدی فرحانی*

عضو هیئت علمی دانشگاه ولایت ایران شهر

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۴/۱۵

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۱۱/۲۱

چکیده

این پژوهش با رویکردی مقایسه‌ای به بررسی گفتمان مقاومت در دو قصیده «إرادة الحياة» از ابوالقاسم الشابی و «فلسطينُ لنا» از شهاب محمد می‌پردازد و می‌کوشد شیوه‌های بازنمایی مفهوم مقاومت را در سطح زبانی و گفتمانی در این دو متن تحلیل کند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی است و بر خوانش دقیق متون و استخراج مؤلفه‌های گفتمان مقاومت استوار است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که هر دو قصیده، علی‌رغم تفاوت در زمینه‌های تاریخی و اجتماعی، بر مجموعه‌ای از مؤلفه‌های مشترک در شکل‌دهی به گفتمان مقاومت تأکید دارند. این مؤلفه‌ها شامل برجسته‌سازی فاعلیت جمعی، پیوند اراده با استمرار حیات، نفی تسلیم و سکون و ترسیم افق امید و آینده است؛ با این حال، نتایج مقایسه نشان می‌دهد امید در شعر شابی ماهیتی فرازمانی و برخاسته از زایش طبیعی دارد؛ اما در شعر شهاب محمد با تجربه تاریخی اشغال، حفظ هویت و افق بازگشت پیوند می‌خورد؛ از این رو، امید از منطق هستی‌شناختی به منطق تاریخی-مقاومتی گذار می‌کند. در مجموع، این پژوهش نشان می‌دهد که گفتمان مقاومت در شعر معاصر عربی، ضمن برخورداری از بنیان‌های معنایی مشترک، در بسترهای مختلف تاریخی و اجتماعی به صورت‌های متنوعی بازنمایی می‌شود.

واژگان کلیدی: ادبیات مقایسه‌ای، گفتمان، اراده‌الحياة، فلسطين لنا، ابوالقاسم الشابی، شهاب محمد،

۱. مقدمه

شعر مقاومت در ادبیات معاصر عربی یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های پیوند ادبیات با تجربه‌های تاریخی، اجتماعی و سیاسی ملت‌های عرب در مواجهه با استعمار، اشغال و سلطه به‌شمار می‌آید. این گونه شعری با بهره‌گیری از زبان نمادین، تصویرسازی‌های حماسی و گفتمان‌های انگیزشی، نقشی مؤثر در شکل‌دهی به آگاهی جمعی، تقویت اراده ایستادگی و بازتولید ارزش‌های فرهنگی و تاریخی ایفا کرده است. از این منظر، شعر مقاومت نه صرفاً بازتابی احساسی از رنج‌ها و بحران‌ها، بلکه شکلی از کنش گفتمانی آگاهانه و هدفمند تلقی می‌شود که در آن مفاهیمی چون اراده، مبارزه، آزادی و امید به آینده به‌صورت منسجم و ساختارمند بازنمایی می‌شود. در چهارچوب مطالعات گفتمانی، «گفتمان یک پیکره نظام‌مند است که از مفصل‌بندی عناصر و مفاهیم مرتبط به دست می‌آید و مجموعه‌ای از واژگان را شامل می‌شود که به گونه‌ای معنادار با یکدیگر در ارتباط هستند. گفتمان‌های مسلط همیشه با بحران‌ها و مشکلات اجتماعی دست به گریبان اند. بحران‌هایی که سبب برقراری گفتمان‌های جدید می‌شوند و مفصل‌بندی‌های هژمونیک را ناتوان و ضعیف جلوه می‌دهند» (نعمتی، ۱۴۰۳: ۱۰۴). همچنین در تبیین کارکرد گفتمان چنین توصیف شده است: «گفتمان می‌تواند زبانی باشد که به کار گرفته می‌شود تا رویداد مشخصی را بازگو کند. درعین‌حال، گفتمان نوعی عملکرد زبانی نیز محسوب می‌گردد که شامل مجموعه‌ای از آیین‌ها، روش‌ها و اسلوب‌ها در راستای صورت‌بندی کلام‌ها، موضوعات و پدیده‌هاست» (رسولی، ۱۴۰۰: ۸). تیلور نیز تصریح می‌کند: «مطالب زبانی، مانند گفتگو یا متون مکتوب و گاهی نیز مطالب دیگر، در مجموع، به عنوان سندی برای پدیده‌هایی فراتر از فرد به حساب می‌آید» (تیلور، ۱۳۹۷: ۱۸). براین‌اساس، شعر مقاومت را می‌توان عرصه‌ای دانست که در آن زبان ادبی به ابزاری برای مفصل‌بندی بحران‌های تاریخی و بازنمایی مناسبات قدرت و ایستادگی بدل می‌شود. در میان نمونه‌های برجسته این جریان، قصیده «إرادة الحياة» اثر ابوالقاسم الشابی جایگاهی ممتاز دارد که در بستر استعمار فرانسه بر تونس، گفتمان اراده، حیات و بیداری را در افقی فرازمانی بازنمایی می‌کند. در مقابل، قصیده «فلسطین لنا» از شهاب محمد، بازتاب‌دهنده تجربه‌ای عینی و تاریخی از مقاومت ملت فلسطین در برابر اشغال صهیونیستی است و بر حق تاریخی و تداوم حضور تأکید دارد. هرچند این دو متن در زمینه‌های تاریخی متفاوتی شکل گرفته‌اند؛ اما در سطح گفتمانی بر مضامین مشترک مقاومت استوارند.

۲. بیان مسأله

شعر مقاومت در ادبیات معاصر عربی یکی از مهم‌ترین جلوه‌های پیوند ادبیات با تحولات تاریخی، اجتماعی و سیاسی ملت‌های عرب در دوره‌های مختلف استعمار، اشغال و مبارزه به شمار می‌آید. این گونه شعری نه تنها کارکردی زیبایی‌شناختی دارد؛ بلکه به عنوان یک کنش گفتمانی نیز عمل می‌کند که در آن زبان شاعرانه به ابزاری برای بازنمایی تجربه‌های جمعی، تقویت روحیه ایستادگی و بازتولید مفاهیم مرتبط با هویت، آزادی و مقاومت تبدیل می‌شود. در این چهارچوب، گفتمان مقاومت مجموعه‌ای از مفاهیم به‌هم‌پیوسته است که در سطح زبانی و معنایی سازمان‌دهی شده و در آثار مختلف شعری به شکل‌های گوناگون بازنمایی می‌شود. با این حال، بررسی آثار شعر مقاومت نشان می‌دهد که این گفتمان در همه متون به صورت یکسان و یکنواخت شکل نمی‌گیرد؛ بلکه تحت تأثیر شرایط تاریخی، اجتماعی و فرهنگی هر متن، صورت‌بندی‌های متفاوتی پیدا می‌کند. به همین دلیل، تحلیل و مقایسه نحوه شکل‌گیری گفتمان مقاومت در آثار مختلف می‌تواند به درک دقیق‌تری از سازوکارهای زبانی و معنایی آن کمک کند. در این میان، قصیده «إرادة الحياة» از ابوالقاسم الشابی و قصیده «فلسطين لنا» از شهاب محمد از نمونه‌های برجسته شعر مقاومت در ادبیات معاصر عربی به شمار می‌آیند. این دو اثر در دو بستر تاریخی متفاوت شکل گرفته‌اند؛ یکی در فضای استعمار فرانسه بر تونس و دیگری در زمینه اشغال فلسطین. با وجود این تفاوت‌های تاریخی و اجتماعی، هر دو شعر حامل گفتمان مقاومت هستند و در سطح زبانی و معنایی به بازنمایی مفاهیم مرتبط با ایستادگی، اراده، امید و مبارزه می‌پردازند. از این رو، مسأله اصلی پژوهش حاضر آن است که گفتمان مقاومت در این دو قصیده چگونه شکل گرفته و چه مؤلفه‌های مشترک و متمایزی در ساخت آن قابل شناسایی است. همچنین این مسأله مطرح است که زبان شعری در هر یک از این متون چگونه در خدمت بازنمایی تجربه مقاومت و تولید معناها مرتبط با آن قرار گرفته است. بررسی این موضوع می‌تواند به روشن شدن شیوه‌های مختلف صورت‌بندی گفتمان مقاومت در شعر معاصر عربی کمک کند.

۳. پرسش‌های پژوهش

- ۳-۱. گفتمان مقاومت در دو قصیده «إرادة الحياة» و «فلسطين لنا» بر چه مؤلفه‌ها و مضامین مشترکی استوار است؟
- ۳-۲. گفتمان مقاومت در این دو قصیده چگونه در دو بستر تاریخی متفاوت صورت‌بندی و بازنمایی شده است؟

۴. روش پژوهش

پژوهش حاضر با رویکردی توصیفی-تحلیلی و با تأکید بر تحلیل مقایسه‌ای گفتمان انجام شده است. در این مطالعه، دو قصیده «إرادة الحياة» از ابوالقاسم الشابی و «فلسطين لنا» از شهاب محمد به صورت درون‌متنی بررسی شده‌اند تا مؤلفه‌های گفتمان مقاومت در آن‌ها استخراج و تحلیل شوند. تمرکز پژوهش بر مقایسه مؤلفه‌های زبانی و معنایی گفتمان مقاومت در این دو متن است و بازنمایی این مؤلفه‌ها در بسترهای تاریخی و اجتماعی متفاوت هر شعر بررسی شده است.

۵. پیشینه پژوهش

با وجود انجام پژوهش‌های متعدد درباره گفتمان مقاومت در شعر معاصر عربی، بیشتر این مطالعات بر جنبه‌ها و مفاهیم خاصی چون اسلام، مبارزه، میهن و آزادی تمرکز داشته‌اند. این پژوهش‌ها عمدتاً ابعاد گوناگون شعر مقاومت را در پیوند با زمینه‌های اجتماعی و تاریخی متفاوت بررسی کرده‌اند. عزت ملابراهیمی و همکار (۱۳۹۵) در مقاله «تحلیل گفتمان انتقادی اشعار زینب حبش» اشعار زینب حبش را بررسی کرده که در آن شاعر با استفاده از گفتمان مقاومت، صدای مردم فلسطین را به گوش جهانیان می‌رساند. محمد رضا سنگری (۱۳۹۸)، در مقاله «بررسی تأثیر گفتمان شعر دفاع مقدس ایران بر گفتمان شعر مقاومت فلسطین، براساس رویکرد مکتب تطبیقی ادبیات آمریکا» با استفاده از رویکرد تطبیقی آمریکا، ارتباط میان شعر پایداری و پدیده‌های جنگ تحمیلی را بررسی می‌کند. فاروق نعمتی و همکاران (۱۴۰۱) در مقاله «گفتمان مقاومت فلسطین؛ طلوع بیداری اسلامی در میان شاعران معاصر عرب» به تحلیل گفتمان مقاومت در شعر معاصر عربی، با تمرکز بر مسأله فلسطین، پرداخته و تأکید شاعران فلسطینی و غیرفلسطینی بر مفاهیم پایداری، آزادی و مقاومت در برابر اشغالگری صهیونیستی را بررسی می‌کند. ویدا و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله «تحلیل و بررسی گفتمان شناختی اشعار ادبیات مقاومت و دفاع مقدس بر اساس نظریه لاکلا و موفه -مطالعه موردی اشعار سید حسن حسینی و قیصر امین پور» به تحلیل و مقایسه گفتمان‌های شعر مقاومت پس از انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی پرداخته و آثار دو شاعر برجسته، سید حسن حسینی و قیصر امین‌پور، را با تمرکز بر مؤلفه‌های اسلام، مبارزه، میهن و آزادی بررسی می‌کند. این پژوهش به‌طور ویژه به بررسی گفتمان‌های مقاومت در شعر دو شاعر معاصر عربی، ابوالقاسم الشابی از تونس و شهاب محمد از فلسطین، می‌پردازد. تا کنون، چنین تحلیل و مقایسه‌ای در مطالعات مشابه مورد توجه قرار نگرفته است.

۶. مباحث نظری

۱-۶. تعریف و مفهوم گفتمان

گفتمان در دهه‌های اخیر به مفهومی کلیدی در علوم انسانی و مطالعات فرهنگی بدل شده است که با روشن‌ساختن پیوند زبان، معنا و قدرت در بسترهای تاریخی و اجتماعی، فراتر از رویکردی صرفاً زبان‌شناختی به حوزه‌های فلسفی، اجتماعی و فرهنگی گسترش یافته است. در همین زمینه، بهرام‌پور در مقدمه کتاب تحلیل انتقادی گفتمان با اشاره به تحول معنایی این مفهوم تأکید می‌کند که «مفهوم گفتمان، امروزه به‌صورت یکی از مفاهیم کلیدی و پرکاربرد در تفکر فلسفی، اجتماعی و سیاسی مغرب‌زمین درآمده و با مفاهیمی چون سلطه، زور، قدرت، مهاجرت، نژادپرستی، تبعیض جنسی و نابرابری قومی عجین شده است. از این‌رو، معنای آن با آنچه صرفاً در زبان‌شناسی مدنظر بود، تغییر کرده است؛ هرچند این تحول در امتداد مسیر معنای اولیه آن قرار دارد» (نورمن کلاف، ۱۳۷۹: ۱۰-۱۱). در امتداد این تحول مفهومی، «بسط واژه گفتمان در زبان فارسی در دهه اخیر در میان علوم مختلف، بازتابی از اهمیت این واژه در بسترهای متفاوت است؛ این واژه از دهه ۱۹۶۰ میلادی به این سو معنایی تازه یافته که آن را به‌صورت مفهومی اساسی در قلمرو نقد و تحلیل ادبی و شناخت‌شناسی درآورده است» (مهربان، ۱۴۰۲: ۹۴). در سطح زبان‌شناختی، مفهوم گفتمان ریشه در تمایز بنیادین فردینان دو سوسور میان «زبان» و «گفتار» دارد. زبان به ذخیره ذهنی نشانه‌ها اشاره دارد درحالی‌که گفتار صورت کاربردی‌یافته این نشانه‌ها در موقعیت‌های مشخص است. در این چهارچوب، هاتفی با تکیه بر این تمایز تصریح می‌کند: «گفتمان، به تبع سوسور گفتار است. گفتار در مقابل زبان قرار می‌گیرد که به ذخیره^۱ ذهنی افراد از نشانه‌ها اشاره می‌کند. گفتار صورت کاربردی‌یافته^۲ این نشانه‌ها در وضعیت‌های مشخص به‌وسیله کاربران زبان است. هر فردی هنگام استفاده از زبان و تولید گفتار (گفته)، مهر خود را بر آن می‌زند و اگر دیوانه یا دروغگو نباشد، مسئولیت گفته خود را می‌پذیرد» (هاتفی، ۱۳۹۹: ۱۲-۱۳). با عبور از این سطح، در چهارچوب مطالعات گفتمانی، «گفتمان» به‌مثابه پیکره‌ای نظام‌مند از معنا تعریف می‌شود که از مفصل‌بندی عناصر زبانی و مفهومی مرتبط پدید می‌آید و در پیوند مستقیم با شرایط تاریخی و اجتماعی شکل می‌گیرد. گفتمان‌ها صرفاً بازتاب واقعیت بیرونی نیستند؛ بلکه در متن بحران‌ها و مناسبات قدرت، نقشی فعال در سازمان‌دهی معنا، جهت‌دهی به آگاهی جمعی و شکل‌دهی به کنش اجتماعی ایفا می‌کنند. به تعبیر نعمتی، گفتمان‌های مسلط همواره درگیر بحران‌ها و تنش‌های اجتماعی‌اند؛ بحران‌هایی که مفصل‌بندی‌های پیشین را به چالش می‌کشند و زمینه بازتعریف معنا و روابط قدرت را فراهم می‌سازند (نعمتی، ۱۴۰۳: ۱۰۴-۱۰۵). در همین راستا، گفتمان‌کاوی به‌عنوان رویکردی تحلیلی، به کشف و تبیین سازوکارهای ارتباط میان متن یا

گفتار با کارکردهای فکری و اجتماعی آن می‌پردازد (یارمحمدی، ۱۳۸۳: ۵۸)، همچنین میلز، گفتمان را مراوده‌ای کلامی میان گوینده و شنونده و بازنمود یک صدا در دل متن می‌داند که از خلال آن، معنا در بستری اجتماعی و تاریخی تولید و تثبیت می‌شود (میلز، ۱۳۸۲: ۷۴). در پرتو این، گفتمان مقاومت نظامی معنایی است که از طریق زبان، تصویر، نماد و ساخت‌های بیانی، تجربه^۶ ایستادگی و کنش جمعی را در برابر سلطه و بحران بازنمایی می‌کند. در این گفتمان، شعر به‌عنوان رسانه‌ای فرهنگی، نقشی فعال در مفصل‌بندی معنا و انتقال تجربه^۷ تاریخی مقاومت ایفا می‌کند. از این منظر، گفتمان شعری صورتی خاص از گفتار است که در آن، زبان نه‌تنها ابزار بیان زیبایی‌شناختی، بلکه کنشی اجتماعی و معناساز تلقی می‌شود. در چهارچوب چنین رویکردی، بررسی گفتمان مقاومت در شعر معاصر عربی، امکان تحلیل شعر را به‌مثابه کنشی آگاهانه و مسئولانه فراهم می‌سازد که در آن، زبان شاعرانه به ابزاری برای بازسازی معنا، حفظ حافظه^۸ جمعی و تثبیت افق‌های مقاومت بدل می‌شود.

۶-۲. تعریف و تاریخچه مقاومت

اگرچه تعاریف گوناگونی از واژه «مقاومت» در آثار مربوط به ادبیات مقاومت ارائه شده است، می‌توان به‌طور مختصر آن را دفاع آگاهانه از ارزش‌های فرهنگی، اجتماعی و هویتی یک ملت در برابر تهدید و سلطه دانست. محمود سید این مفهوم را در زمینه شعر مقاومت چنین تعریف می‌کند: مقاومت به معنای «پاسداری از جان، سرزمین، عقیده و هویت فرهنگی یک ملت است که در برابر تهدیدات و ظلم‌های خارجی ایستادگی می‌کند که در مفهوم اسلامی به جهاد تعبیر می‌شود» (السید، د.ت: ۵). براساس این، جهاد در اندیشه اسلامی نه‌تنها یک تکلیف دینی، بلکه مسئولیتی اخلاقی برای دفاع از سرزمین، هویت و ارزش‌های دینی در شرایط تجاوز و اشغال به‌شمار می‌آید. ادبیات مقاومت، به‌عنوان بازتاب دردها و رنج‌های تاریخی ملت‌ها، همواره بر تقابلهایی بنیادین چون مرگ و حیات، آزادی و اسارت و سکون و پویایی تأکید دارد. این گونه^۹ ادبی در جهان معاصر، به‌ویژه در مناطق بحران‌زده‌ای چون خاورمیانه، آمریکای لاتین، ویتنام، ایرلند، بوسنی و در سال‌های اخیر افغانستان، عراق و آسیای میانه، به‌دلیل شرایط سیاسی و تاریخی، نمود پررنگ‌تری یافته است. در ادبیات معاصر عربی، بخش عمده‌ای از ادبیات مقاومت به مبارزات ضد استعماری در لیبی، الجزایر و تونس، مقاومت مردم مصر در انقلاب عرابی پاشا و جنبش جمال عبدالناصر، انقلاب ۱۹۲۰ عراق و به‌ویژه مقاومت ملت فلسطین در برابر اشغال صهیونیستی بازمی‌گردد (محسنی‌نیا، ۱۳۸۸: ۱۴۶). شعر مقاومت به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین جلوه‌های ادبیات معاصر، در دوره‌های بحران‌زای سیاسی و اجتماعی به ابزاری مؤثر برای اعتراض، بازسازی هویت ملی و تقویت آگاهی جمعی بدل شده

است. در این نوع شعر، شاعر با بهره‌گیری از زبان نمادین و تصویرسازی، مفاهیمی چون ایستادگی، امید و آرمان آزادی را بازنمایی می‌کند و مخاطب را به کنشی آگاهانه و فعال در برابر بی‌عدالتی فرامی‌خواند. از این منظر، مقاومت نه نشانه انفعال، بلکه دلالت‌گر حرکت، پویایی و جهت‌گیری هدفمند به‌سوی تغییر است؛ مفهومی گفتمانی که در قالب نظامی معنایی، تجربه تاریخی پایداری و ایستادگی، ملت‌ها را از طریق زبان و ادبیات بازنمایی می‌کند.

۷. چارچوب تحلیلی

۷-۱. مقایسه گفتمان شعر مقاومت در قصیده‌های «إرادة الحياة» و «فلسطين لنا»

در این چهارچوب، بررسی گفتمان مقاومت در شعر معاصر عربی مستلزم توجه به سازوکارهای زبانی، نمادین و گفتمانی است که از رهگذر آن‌ها تجربه ایستادگی و پایداری بازنمایی می‌شود. در این راستا، تحلیل دو قصیده «إرادة الحياة» اثر ابوالقاسم الشابی و «فلسطين لنا» اثر شهاب محمد امکان واکاوی مقایسه‌ای بازتاب گفتمان مقاومت را در دو بستر تاریخی و اجتماعی متفاوت فراهم می‌سازد و زمینه‌ای برای شناسایی مؤلفه‌های مشترک این گفتمان در سطح شعری ایجاد می‌کند. یکی از بنیادی‌ترین این مؤلفه‌ها، تأکید بر اراده ملت به‌مثابه نیروی اجتماعی و تاریخی است که شرط تحقق حیات و نفی وضعیت تحمیلی تلقی می‌شود؛ اراده‌ای که در هر دو متن، امکان عبور از سلطه، سکون و حذف تاریخی را فراهم می‌آورد.

۷-۱-۱. مقاومت مردم و فاعلیت همگانی

در هر دو قصیده «إرادة الحياة» و «فلسطين لنا»، گفتمان مقاومت بر نقش مردم به‌عنوان فاعل اصلی کنش تاریخی استوار است و ایستادگی نه به فرد، بلکه به اراده‌ای همگانی در سطح گفتمانی نسبت داده می‌شود.

ابوالقاسم الشابی در شعر خود، نیروی مقاومت را در پویایی نسل‌ها و حضور فعال مردم در

متن تاریخ جست‌وجو می‌کند و چنین می‌گوید:

فَعَجَّتْ بِقَلْبِي دَمَاءُ الشَّبَابِ وَضَجَّتْ بِصَدْرِي رِيَاخُ الْخُرِّ

وَقَالَتْ لِي الْأَرْضُ لِمَا سَأَلْتُ أَيَا أُمَّ هَلْ تَكْرَهِينَ الْبَشَرَ؟

أُبَارِكُ فِي النَّاسِ أَهْلَ الطُّمُوحِ وَمَنْ يَسْتَلِدُّ رُكُوبَ الْخَطَرِ

وَأَلْعَنُ مَنْ لَا يُمَاشِي الزَّمَانَ وَيَفْنَعُ بِالْعَيْشِ عَيْشَ الْحَجَرِ (دیوان، ۴۰۸: ۱۳۹۷)

ترجمه: پس خون جوانی در دل من به جوش آمد و در سینه‌ام بادهایی دیگر به خروش آمد. و زمین، آنگاه که از او پرسیدم، به من گفت: ای مادر آیا از انسان بیزاری؟ من در میان مردم، کسانی را که دارای همت والا هستند و از رویارویی با خطر خویش لذت می‌برند، تبریک می‌گویم و کسانی را نفرین می‌کنم که با روزگار خویش همراه نمی‌شوند و به زندگی ایستا و بی‌تحرك قناعت می‌کنند.

در این ابیات، برجسته‌سازی فاعلیت مردم و پویایی نسل‌ها را می‌توان در پیوند مستقیم با بستر تاریخی استعمار فرانسه بر تونس و وضعیت فشار سیاسی-اجتماعی آن دوره فهمید. در چنین شرایطی، مسأله اصلی جامعه، بحران اراده و تلاش برای بازیابی هویت جمعی در برابر سلطه خارجی است؛ از این رو، گفتمان شاعر به سمت تأکید بر «اراده» و «کنش جمعی» سوق داده می‌شود. در این چهارچوب، بازنمایی مردم به‌عنوان نیروی محرک تاریخ، صرفاً یک انتخاب ادبی نیست؛ بلکه بازتاب نیاز تاریخی به احیای سوژه جمعی در شرایط انفعال و سلطه است. به‌همین دلیل، مفاهیمی مانند پویایی نسل‌ها، حرکت در زمان و نفی سکون، در واقع پاسخ گفتمانی به وضعیت تاریخی رکود و استعمار محسوب می‌شود. همچنین گفت‌وگوی نمادین با «الأرض» را می‌توان در سطحی فراتر از تصویرسازی ادبی، به مثابه تلاش برای پیوند دادن کنش مقاومت با مسئولیت تاریخی ملت تفسیر کرد؛ به‌گونه‌ای که فاعلیت از سطح فردی به سطح جمعی و تاریخی منتقل می‌شود؛ درنتیجه، در منطق گفتمانی این شعر، تأکید بر اراده و فاعلیت همگانی، بازتاب مستقیم شرایط تاریخی و اجتماعی دوره استعمار است که در آن، بازسازی هویت جمعی و احیای حس کنش‌مندی، به یکی از مهم‌ترین کارکردهای شعر مقاومت تبدیل می‌شود.

و چنین می‌سراید:

سَوْفَ نَبْقَى / وَسَوْفَ نَعُودُ / وَسَوْفَ نَعُودُ / نَعَمْ أَتُهَا السَّادَةُ / إِنَّا عَائِدُونَ

(دیوان، ۲۰۱۵: ۶۱)

ترجمه: ما همچنان در سرزمین خود باقی خواهیم ماند/ باز خواهیم گشت/... آری ای آقایان/ قطعاً باز خواهیم گشت.

در شعر شهاب محمد، برجسته‌سازی فاعلیت همگانی و تأکید بر بازگشت و استمرار حضور را می‌توان در پیوند مستقیم با بستر تاریخی اشغال فلسطین و تجربه زیسته ملت فلسطین در وضعیت آوارگی، سلب مالکیت و بحران هویت جمعی تحلیل کرد. در چنین شرایطی، مسأله اصلی نه صرفاً استعمار سیاسی، بلکه حذف مکانی و تهدید استمرار وجودی یک ملت است؛ از این رو، گفتمان مقاومت در این متن به سمت تأکید بر بقا، بازگشت و تثبیت هویت جمعی سوق پیدا می‌کند. در این چهارچوب، استفاده از ساخت‌های زبانی آینده‌محور و تکرار شونده را

می‌توان بازتابی از نیاز به تثبیت قطعیت در برابر وضعیت تاریخی عدم قطعیت و بی‌ثباتی دانست. تکرار افعال «سوف نبقی» و «سوف نعود» صرفاً یک شگرد بلاغی نیست؛ بلکه کنش گفتمانی برای مقاومت در برابر گفتمان حذف و انکار است؛ گفتمانی که در بستر اشغال، حضور تاریخی مردم را با تهدید مواجه کرده است. همچنین تأکید بر ضمیر جمع و گزاره قطعی «إننا عائدون» را می‌توان در سطحی عمیق‌تر، به عنوان بازسازی سوژه جمعی در شرایط پراکندگی جغرافیایی و تاریخی تفسیر کرد؛ به گونه‌ای که زبان شعری به ابزار تثبیت هویت و بازتعریف «ما» در برابر سیاست‌های حذف و انکار تبدیل می‌شود؛ بنابراین، در منطق گفتمانی این شعر، فاعلیت مردم نه یک مفهوم انتزاعی، بلکه پاسخی مستقیم به تجربه تاریخی اشغال و آوارگی است؛ تجربه‌ای که در آن، مقاومت از سطح آرزو به سطح کنش زبانی-هویی و تثبیت حق بازگشت ارتقا می‌یابد.

۷-۲. اراده، کنش و نفی سکون

در هر دو قصیده، گفتمان مقاومت بر پیوند اراده با کنش فعال استوار است و سکون، در منطق گفتمانی این اشعار، معادل نفی حیات و پذیرش وضعیت تحمیلی تلقی می‌شود. ابوالقاسم الشابی در شعر خود، اراده را نیروی محرک کنش و عامل گسست از جبر معرفی می‌کند و چنین می‌گوید:

إِذَا مَا طَمَحْتُ إِلَى غَايَةٍ رَكِبْتُ الْمُنَى وَنَسِيتُ الْحَذَرُ

وَمَا أَتَجَنَّبُ وُغُورَ الشَّعَابِ وَلَا كُبَّةَ اللَّهَبِ الْمُسْتَعْرِ (همان: ۴۰۷)

ترجمه: هرگاه به سوی هدفی بلند همت گمارم، بر مرکب آرزو سوار می‌شوم و احتیاط را از یاد می‌برم. و از گذرگاه‌های سخت و ناهموار روی نگردانم و از توده شعله‌های افروخته نیز پرهیز نکردم.

در این بخش، گفتمان مقاومت در شعر ابوالقاسم الشابی را می‌توان در پیوند با شرایط تاریخی استعمار و فضای فشار اجتماعی-فرهنگی حاکم بر تونس در دوره شکل‌گیری شعر او تحلیل کرد. در چنین زمینه‌ای، مسأله بنیادین، غلبه وضعیت رکود و تضعیف توان کنش جمعی است؛ از این رو، برجسته‌سازی اراده به عنوان محور کنش، واکنشی گفتمانی به ضرورت بازسازی توان تاریخی جامعه محسوب می‌شود. در این چهارچوب، تأکید بر اراده و حرکت فعال را می‌توان نشانه‌ای از تلاش برای گذار از وضعیت ایستایی و بازتعریف نسبت انسان با امکان تغییر دانست. در منطق گفتمانی این شعر، اراده صرفاً یک میل درونی نیست؛ بلکه به مثابه نیرویی

عمل‌کننده در سطح اجتماعی و تاریخی ظاهر می‌شود که سوژه را از انفعال به سمت کنش‌مندی سوق می‌دهد؛ بنابراین، نفی سکون در این متن، نه یک گزاره اخلاقی، بلکه صورت‌بندی زبانی ضرورت خروج از وضعیت بی‌عملی و بازگشت به پویایی تاریخی است. همچنین تأکید بر مواجهه با دشواری‌ها و پذیرش خطر را می‌توان بازتاب شرایطی دانست که در آن، تحقق هرگونه تغییر اجتماعی مستلزم عبور از موانع ساختاری و ذهنی است. در این معنا، گفتمان مقاومت در شعر شابی، اراده را به سازوکاری برای فعال‌سازی سوژه و بازسازی امکان کنش تاریخی تبدیل می‌کند. در نتیجه، پیوند اراده با کنش فعال و تقابل آن با سکون، در این شعر بازتابی از وضعیت تاریخی جامعه‌ای است که در آن، ادبیات به ابزاری برای احیای ظرفیت تغییر و بازتعریف کنش جمعی بدل شده است.

شهاب محمد نیز اراده را در پیوند مستقیم با کنش و استمرار بازنمایی می‌کند؛ اما این بار در بستر تجربه‌ای عینی و تاریخی و چنین می‌سراید:

وَتَنْتَظِرُ الْقَفْزَةَ الْهَائِلَةَ / وَتَنْتَظِرُ الْفَرَحَ الْعَائِلَةَ / هُنَا فِي وَثْبَةٍ لِلْحَيَاةِ / الَّتِي سَوْفَ تَبْقَى / هُنَا مَنِةُ
الانتظارِ الطَوِيلِ (همان: ۶۳)

ترجمه: در انتظار جهشی عظیم /و در انتظار سرور خانوادگی /و اینجا، برخاستن بسوی زندگی /زندگی که پایدار می‌ماند/ اینجا غایت انتظار بلند مدت است.

در شعر شهاب محمد، صورت‌بندی گفتمان مقاومت را می‌توان در پیوند مستقیم با شرایط تاریخی اشغال فلسطین و وضعیت زیسته جامعه فلسطینی در تجربه آوارگی، محدودیت کنش مستقیم و تهدید استمرار هویت جمعی تحلیل کرد. در چنین بستری، مسأله اصلی نه صرفاً کنش سیاسی، بلکه مدیریت وضعیت تعلیق تاریخی و تلاش برای حفظ امکان آینده در شرایط انسداد است؛ از این‌رو، اراده در این متن در قالب نوعی پایداری در زمان و حفظ افق‌رهایی، صورت‌بندی می‌شود. در این چهارچوب، «انتظار» به‌عنوان یکی از مفاهیم مرکزی، از سطح یک وضعیت منفعلانه خارج شده و به کنشی گفتمانی تبدیل می‌شود که کارکرد آن جلوگیری از گسست هویتی و تثبیت استمرار جمعی است. تکرار ساخت‌های آینده‌محور و تأکید بر استمرار حیات، بازتاب شرایطی است که در آن امکان کنش مستقیم همواره محدود است و زبان به یکی از مهم‌ترین ابزارهای مقاومت بدل می‌شود. همچنین پیوند انتظار با افق جمعی را می‌توان بازتاب نیاز به بازسازی انسجام اجتماعی در شرایط پراکندگی جغرافیایی و تاریخی دانست؛ به‌گونه‌ای که اراده، به‌جای کنش لحظه‌ای، به ظرفیت بقا، استمرار و حفظ امید در بستر زمان تبدیل می‌شود؛ بنابراین، در مقایسه با شعر ابوالقاسم الشابی که در آن اراده در قالب کنش مستقیم، خطرپذیری و نفی سکون صورت‌بندی می‌شود، در شعر شهاب محمد همان مفهوم در

بستر تجربه اشغال و تعلیق تاریخی، به شکل اراده‌ای مبتنی بر انتظار فعال و استمرار هویت جمعی بازنمایی می‌گردد.

در شعر شهاب محمد، گفتمان مقاومت اراده را در قالب «انتظار فعال» بازتعریف می‌کند.

۳-۱-۷. گفتمان امید و آینده‌نگری و افق بازگشت

در هر دو متن، امید در پیوند مستقیم با گفتمان مقاومت و نفی یأس صورت‌بندی می‌شود؛ اما بنیان‌های مفهومی و نحوه تحقق آن متفاوت است. ابوالقاسم الشابی امید را بر منطق زایش طبیعی و تداوم حیات استوار می‌سازد و آن را امری فرازمانی و همسو با چرخه هستی می‌بیند؛ در حالی که شهاب محمد امید را در متن تجربه‌ای تاریخی، عینی و پرفشار قرار می‌دهد و آن را به افق بازگشت و استمرار حضور پیوند می‌زند.

ابوالقاسم الشابی امید را در پیوند با چرخه طبیعی زندگی و منطق باززایی هستی صورت‌بندی می‌کند و چنین می‌گوید:

وَبَقِيَ الْبُذُورُ الَّتِي حُمِلَتْ ذَخِيرَةً عُمْرٍ جَمِيلٍ، غَبَرَ

وذكری فصول و رؤیا حیاة و أشباح دُنیا، تلاشت زُمُر

لَطِيفِ الْحَيَاةِ الَّذِي لَا يُمَلُّ و قَلْبِ الرَّبِيعِ الشَّدِيدِ الْخَضِرِ (همان: ۴۱۰)

ترجمه: و بذرهایی که توشه و اندوخته‌ی عمری زیبا و سپری شده را با خود عمل می‌کنند، همچنان باقی می‌مانند؛ با خاطره‌ی فصل‌ها و رؤیای زندگی، و با سایه‌های جهان‌هایی که گروه گروه فرو پاشیده‌اند. برای آن جلوه‌ی زندگی که هرگز فرسوده نمی‌شود و برای قلب بهاری خوش بو و سبز.

در شعر ابوالقاسم الشابی، گفتمان امید در پیوند مستقیم با شرایط تاریخی استعمار فرانسه بر تونس و وضعیت بحران اراده جمعی در جامعه‌ای تحت سلطه قابل تحلیل است. در چنین بستری، مسأله اصلی نه صرفاً مواجهه سیاسی، بلکه ضرورت بازسازی نیروی معنایی و احیای امکان کنش در برابر وضعیت رکود و انفعال تاریخی است. از این رو، امید در این متن به عنوان سازوکاری برای بازتولید پویایی جمعی و عبور از وضعیت سلطه صورت‌بندی می‌شود. در این چهارچوب، تأکید بر منطق زایش طبیعی و استمرار حیات را می‌توان واکنشی گفتمانی به نیاز به تثبیت امکان تغییر در سطحی فرازمانی دانست. در منطق این گفتمان، آینده نه امری گسسته از گذشته، بلکه امتداد پیوسته آن در قالب چرخه‌ای از زوال و باززایی است؛ به گونه‌ای که گذشته نیز به عنوان پشتوانه‌ای معنایی در تولید افق آینده نقش ایفا می‌کند؛ بنابراین، امید در

این شعر صرفاً یک حالت روانی نیست، بلکه نیرویی برای حفظ تداوم تاریخی و نفی گسست در تجربه جمعی محسوب می‌شود. همچنین، بازنمایی تقابل میان زوال و پایداری در سطح گفتمانی نشان می‌دهد که غلبه حیات بر فرسایش، به‌عنوان اصل بنیادین این نظام معنایی عمل می‌کند. در نتیجه، امید در گفتمان شابی به نیرویی تبدیل می‌شود که با تکیه بر منطق تداوم هستی، امکان مقاومت را در سطحی وجودی و کلی فراهم می‌سازد.

در مقابل، شهاب محمد گفتمان امید را در متن تجربه‌ای تاریخی، عینی و پرفشار صورت‌بندی می‌کند و آن را به افق بازگشت و تداوم حضور پیوند می‌زند. او امید را نه صرفاً امکان زیستی، بلکه راهبردی مقاومتی برای مقابله با فرسایش روانی اشغال می‌سازد و چنین می‌سراید:

سَبَّيْنِي الْفُضَاءَ / وَكُلَّ الَّذِي كَانَ يَوْمًا لَنَا / سَبَّيْضِي بِنَا (همان: ۵۷)

ترجمه: ما آینده را خود خواهیم ساخت / او هر آنچه روزی از آن ما بود/ ما را با خود خواهد برد.

در شعر شهاب محمد، گفتمان امید در پیوند مستقیم با تجربه تاریخی اشغال فلسطین، آوارگی و تداوم تعلیق سیاسی و هویتی قابل تحلیل است. در چنین بستری، محور اساسی این تحلیل نه صرفاً محدودیت کنش سیاسی، بلکه تهدید استمرار حضور تاریخی و تلاش برای حفظ امکان آینده در شرایط سلطه است. از این‌رو، امید به‌عنوان سازوکاری برای حفظ پیوستگی تاریخی و بازسازی افق جمعی صورت‌بندی می‌شود. در این چهارچوب، آینده‌نگری فعال را می‌توان واکنشی گفتمانی به انسداد تاریخی و محدودیت امکان‌های عینی دانست. آینده در این گفتمان، نتیجه کنش آگاهانه و جمعی برای حفظ هویت و بازسازی امکان زیست تاریخی است؛ از این‌رو، زبان آینده‌محور به ابزاری برای تثبیت مقاومت و سوژه جمعی تبدیل می‌شود. همچنین، ارجاع به گذشته مصادره‌شده، حافظه تاریخی را زنده نگه می‌دارد و امید را به پیوندی میان گذشته و آینده بدل می‌سازد؛ بنابراین، در مقایسه با شعر ابوالقاسم الشابی که امید بر منطق زایش طبیعی و تداوم حیات استوار است، در شعر شهاب محمد این مفهوم در بستر تجربه عینی اشغال و در قالب امیدی معطوف به حفظ هویت، استمرار حضور و افق بازگشت بازنمایی می‌شود.

نَعَمْ سَوْفَ يَبْقَى / وَفِي مَوْعِدِ آخِرٍ / فِي حُدُودِ الْبَقَاءِ / يَعُودُ لَنَا (همان: ۵۸)

ترجمه: آری، بی‌تردید باقی خواهد ماند / در موعدی دیگر / در افق ماندگاری / بسوی ما باز خواهد گشت

در شعر شهاب محمد، این صورت‌بندی گفتمانی را می‌توان در پیوند با تجربه تاریخی اشغال

و تداوم محرومیت ملت فلسطین از حق بازگشت تحلیل کرد. در چنین بستری، تأکید بر ماندگاری و بازگشت، واکنشی به گفتمان حذف و انکار هویت تاریخی است. از این رو، استمرار و بازگشت در این شعر صرفاً بیان آرزو نیست؛ بلکه راهبردی گفتمانی برای تثبیت حضور تاریخی و حفظ حق جمعی در برابر شرایط تحمیلی اشغال به شمار می‌آید. بدین ترتیب، امید در این گفتمان از سطح یک احساس فردی فراتر رفته و به ابزاری برای استمرار مقاومت و بازتولید هویت ملی تبدیل می‌شود.

وَ نَحْنُ هُنَا / سَوْفَ نُبْقَى فِيهِ / صَوْتُ الْبَقَاءِ / وَ صَوْتُ الْبَدَاءِ / وَ صَوْتُ الرَّجَاءِ (همان: ۵۸)

ترجمه: ما اینجا هستیم/در آن، بی گمان باقی خواهیم ماند/صدای ماندن/صدای فراخوان/صدای امید و آرزو.

در این ابیات، گفتمان مقاومت را می‌توان در پیوند با تجربه تاریخی اشغال و تلاش برای مقابله با حذف هویت و حضور ملت فلسطین تحلیل کرد. در چنین بستری، تأکید بر «ونحن هنا» و «سوف نبقی» صرفاً بیان حضور یا ماندگاری نیست؛ بلکه واکنشی گفتمانی به شرایطی است که موجودیت تاریخی ملت فلسطین را با تهدید مواجه ساخته است. از این رو، بقا در این شعر از سطح حضور فیزیکی فراتر رفته و به تثبیت هویت و حق تاریخی تبدیل می‌شود. همچنین، سه‌گانه «صوت البقاء»، «صوت النداء» و «صوت الرجاء» نشان می‌دهد که مقاومت تنها در استمرار حضور خلاصه نمی‌شود؛ بلکه با حفظ امید، انسجام جمعی و فراخوان به ایستادگی تداوم می‌یابد. بدین ترتیب، افق بازگشت در این گفتمان نه آرزویی انتزاعی، بلکه نتیجه استمرار مقاومت و حفظ هویت تاریخی ملت فلسطین است.

صَوْتُ الثُّقَاءِ / وَكَانَ لَنَا الْحُلْمُ وَ وَعْدُ الرَّجَاءِ ... / وَ كَانَ لَنَا كُلُّ شَيْءٍ (همان: ۵۹)

ترجمه: صدای پاکی/رؤیا و وعده امید از آن ما بود/ و همه چیز روزی از آن ما بود.

در این ابیات، گفتمان امید را می‌توان در پیوند با تجربه تاریخی اشغال و تلاش برای حفظ حافظه و هویت جمعی ملت فلسطین تحلیل کرد. در چنین بستری، «صوت النقاء» صرفاً نماد پاکی نیست؛ بلکه بازتاب آرمان بازیابی وضعیت تاریخی پیش از اشغال و احیای پیوند ملت با سرزمین خویش است. از این رو، امید در این گفتمان به حفظ حق تاریخی و استمرار هویت جمعی گره می‌خورد و بازگشت را نه یک آرزوی فردی، بلکه نتیجه تداوم مقاومت و پایداری ملت بازنمایی می‌کند.

لَنَا شَمْسِنَا فِي الْقَرَارِ / لَنَا قَمَرٌ فِي السَّمَاءِ / يَضِيءُ الْبِلَادَ / وَ يَحْتَرِّقُ الصَّوَاءَ وَالْكَهْرَبَاءَ / لِكِي

تَتَلَاؤُا بَيْنَ الصَّبَا (همان: ۵۸-۵۹)

ترجمه: خورشید ما در جایگاه خویش است/ ماه از آن ماست در آسمان/ سرزمین روشن می‌سازد/ نور و انرژی در خود ذخیره می‌کند/ تا در میان روشنایی بدرخشد.

در این ابیات، گفتمان مقاومت را می‌توان در پیوند با تجربه تاریخی اشغال و تلاش برای حفظ هویت و پیوند ملت فلسطین با سرزمین تحلیل کرد. در چنین بستری، تکرار «لنا» صرفاً بیان مالکیت نیست؛ بلکه واکنشی گفتمانی به انکار حق تاریخی فلسطینیان است. از این رو، عناصر نور و روشنایی، آینده را نمادی از استمرار هویت، حضور و مقاومت بازنمایی می‌کنند. بررسی مقایسه‌ای نشان می‌دهد که هر دو شاعر، امید را مؤلفه‌ای بنیادین در گفتمان مقاومت می‌دانند؛ اما تفاوت بسترهای تاریخی، به تفاوت در صورت‌بندی آن انجامیده است. ابوالقاسم الشابی، در فضای استعمار و بیداری اجتماعی، امید را بر منطق باززایی حیات و پویایی زمان استوار می‌کند؛ در حالی که شهاب محمد، در بستر اشغال فلسطین، آن را با حفظ هویت، استمرار حضور و بازیابی حق تاریخی پیوند می‌زند. بدین ترتیب، امید در شعر شابی ماهیتی فرازمانی و وجودی دارد؛ اما در شعر شهاب محمد کارکردی تاریخی و هویتی می‌یابد؛ تفاوتی که برخاسته از شرایط تاریخی و اجتماعی متفاوت دو شاعر است.

۴-۱-۷. زبان نمادین و گفتمان مقاومت

در هر دو قصیده «إرادة الحياة» و «فلسطین لنا»، گفتمان مقاومت از طریق زبان نمادین و تصویرسازی شاعرانه بازنمایی می‌شود و مفاهیمی چون ایستادگی، رهایی و تداوم حیات در قالب تصاویر طبیعی و نمادین عینیت می‌یابند.

ابوالقاسم الشابی برای بازنمایی مقاومت، به زبان نمادین طبیعت و عناصر کیهانی پناه می‌برد و چنین می‌گوید:

وَلَا بُدَّ لِلَّيْلِ أَنْ يَنْجَلِيَ وَلَا بُدَّ لِلْقَيْدِ أَنْ يَنْكَسِرَ

وَدَمْدَمَتِ الرِّيحُ بَيْنَ الْفِجَاجِ وَفَوْقَ الْجِبَالِ وَتَحْتَ الشَّجَرِ (همان: ۴۰۶-۴۰۷)

ترجمه: و ناگزیر شب به پایان می‌رسد و ناگزیر زنجیر از هم می‌گسلد و باد، در میان گذرگاه‌ها، به خروش نرم برخاست و بر فراز کوهساران و در زیر درختان طنین افکند.

در شعر ابوالقاسم الشابی، زبان نمادین طبیعت را می‌توان در پیوند با فضای استعمار تونس و تلاش برای بیدارسازی جامعه تحلیل کرد. در چنین بستری، «اللیل» و «القید» صرفاً نماد تاریکی و اسارت نیستند؛ بلکه بازتاب وضعیت سلطه و رکود اجتماعی‌اند و تأکید بر پایان شب و گسستن زنجیر، ضرورت دگرگونی و رهایی را القا می‌کند. همچنین، عناصر طبیعی چون «الریح» و «الجبال» مقاومت را نیرویی همسو با حرکت و پویایی حیات باز می‌نمایند. از این رو،

گفتمان مقاومت در شعر شابی از واکنش به یک رخداد سیاسی فراتر رفته و به ضرورتی تاریخی و فرازمانی برای بیداری و تغییر اجتماعی تبدیل می‌شود.

أَنْتَاعَائِدُونَ.. / أَنْتَاعَائِدُونَ / أَنْتَاعَائِدُونَ / أَنْتَاعَائِدُونَ / كَيْفَ يُنَادِي الْزَّمَانُ
عَلَيْكَ / فَتُعْرِفُكَ السِّنْدِيَانَةُ / وَ تُعْرِفُكَ الْقَنْطَرَةُ / وَ تُعْرِفُكَ الْغُبَرَةُ / وَ السَّلْحَفَةُ / وَ الْبَيْتُ / وَ جَوْرُ
الْحِمَامِ / الَّذِي كَانَ يَوْمًا لَنَا / وَالصَّلَاةُ إِلَى الْقِبْلَةِ السَّابِقَةِ / وَ تَأْتِي الْغَزَالَةُ / تُسَيِّقُ (همان: ۶۲-۶۱).

ترجمه: بازگشت ما قطعی (به سرزمین) قطعی است...../چگونه زمان تو را فرامی‌خواند/پس درخت بلوط تو را می‌شناسد/و ساختمان‌ها ی (شهر) تو را می‌شناسد/ و چکاوک تو را می‌شناسد /و لاک پشت / و خانه /آشیانه کبوتران / که روزی از آن ما بود/ و نماز به سوی قبله پیشین/ و آهو می‌آید / پیشی می‌گیرد.

در این بخش از قصیده، گفتمان مقاومت در شعر شهاب محمد بر پایه صورت‌بندی زبانی بازگشت قطعی و بازشناسی هویت جمعی شکل می‌گیرد. تکرار گزاره «أنا عائدون» کارکرد تأکیدی دارد و بازگشت را از سطح آرزو به سطح قطعیت گفتمانی ارتقا می‌دهد. خطاب به زمان («کیف ینادی الزمان علیک») بازگشت را در پیوند با حافظه تاریخی و منطق فراخوان گذشته قرار می‌دهد؛ زمانی که نقش فعال در بازشناسی و احضار هویت دارد. در ادامه، شناسایی انسان بازگشت‌کننده از طریق عناصر مکانی و طبیعی مانند «السندیانة»، «القنطرة» و «البيت» بیانگر پیوند پایدار انسان و سرزمین است که در سطح گفتمانی به صورت رابطه‌ای گسست‌ناپذیر بازنمایی می‌شود. ارجاع به «الذی کان یوماً لنا» بازگشت را به حق تاریخی و استمرار مالکیت معنایی پیوند می‌زند. هم‌نشینی «السلفاة» و «الغزاة» نیز دو منطق مکمل را نشان می‌دهد: پایداری تاریخی و شتاب امید. در نتیجه، بازگشت در این متن حاصل توازن میان استمرار صبورانه و حرکت آینده‌محور است. در مقایسه، هر دو شاعر مقاومت را بر محور امید و تداوم حیات صورت‌بندی می‌کنند؛ اما در شعر شابی این منطق ماهیت فرازمانی و هستی‌شناختی دارد؛ درحالی‌که در شعر شهاب محمد در بستر تجربه تاریخی اشغال و در قالب سازوکار حافظه و بازگشت جمعی عینیت می‌یابد.

۲-۷. جدول آماری

۲-۷-۱. جدول گفتمان مقاومت در دو قصیده «إرادة حیاة و فلسطين لنا»

جدول ۱. جدول گفتمان مقاومت در دو قصیده «إرادة حیاة و فلسطين لنا»

ردیف	مضمون مشترک (گفتمان مقاومت)	نمود در شعر ابوالقاسم الشابی	نمود در شعر شهاب محمد
۱	مقاومت مردمی و فاعلیت همگانی	بازنمایی ملت به عنوان نیروی کنش گر تاریخ؛ پیوند مردم با حرکت زمان، طبیعت و بیداری جمعی	تثبیت «ما»ی جمعی در برابر اشغال؛ مردم به عنوان فاعل استمرار، ایستادگی و حضور تاریخی
۲	پیوند اراده با حیات و نفی سکون	اراده به مثابه قانون پویای هستی؛ حیات در گرو حرکت، خطرپذیری و هماهنگی با منطق زایش طبیعت	اراده به مثابه تصمیم تاریخی برای بقا؛ نفی سکون از طریق پایداری، حضور مداوم و آمادگی برای کنش
۳	امید، آینده نگری و افق آینده	امید بر آمده از چرخه طبیعی حیات؛ آینده امری گشوده، در حال زایش و فراتر از شکست‌های مقطعی	امید به عنوان راهبرد مقاومتی؛ آینده در پیوند با بقا، استمرار حضور و نفی حذف تاریخی
۴	زبان تصویری و نشانه محور مقاومت	بهره‌گیری از عناصر طبیعت (بذر، فصل، بهار، شب) برای القای تداوم، زایش و غلبه حیات بر زوال	بهره‌گیری از عناصر زیسته سرزمین، موجودات و مکان‌ها برای تثبیت حافظه، هویت و پیوند تاریخی

۲-۲-۷. جدول درصد تحلیل گفتمان در دو قصیده

جدول ۲. جدول درصد تحلیل گفتمان در دو قصیده

شماره	مضمون مشترک گفتمان مقاومت	درصد برجستگی در شعر ابا قاسم الشابی	درصد برجستگی در شعر شهاب محمد
۱	مقاومت مردمی و فاعلیت همگانی	۲۵	۳۰
۲	پیوند اراده با حیات و نفی سکون	۳۵	۲۵
۳	امید، آینده نگری و افق تدارم	۲۵	۳۰
۴	زبان تصویری و نشانه محور مقاومت	۱۵	۱۵
	جمع	۱۰۰	۱۰۰

بررسی داده‌های جدول درصدی نشان می‌دهد که در شعر ابوالقاسم الشابی، پیوند اراده با حیات بیشترین بسامد گفتمانی را دارد؛ امری که با رویکرد فرازمانی و وجودی او سازگار است و مقاومت را در پیوند با منطق پویای هستی صورت‌بندی می‌کند. در مقابل، در شعر شهاب محمد، مؤلفه‌های مقاومت مردمی و افق تداوم برجستگی بیشتری دارند که بازتاب شرایط

تاریخی اشغال و تأکید بر تثبیت حضور جمعی در برابر حذف تاریخی است. همچنین، زبان تصویری و نشانه‌محور در هر دو متن از نظر بسامد تقریباً هم‌سطح است؛ اما کارکرد آن متفاوت است؛ در شعر شابی این زبان عمدتاً بر عناصر طبیعی و چرخه حیات متمرکز است، در حالی که در شعر شهاب محمد به عناصر مکان، حافظه و تجربه زیسته سرزمین جهت می‌یابد. در مجموع، این توزیع نشان می‌دهد که گفتمان مقاومت با وجود اشتراک مؤلفه‌ها، در هر متن متناسب با زمینه تاریخی و افق معنایی خاص خود بازصورت‌بندی شده است.

۸. نتیجه‌گیری

۱. برآیند مقایسه‌ای نشان می‌دهد که فاعلیت همگانی در هر دو قصیده محور گفتمان مقاومت است؛ اما در شعر شابی در پیوند با استعمار و احیای اراده و در شعر شهاب محمد در بستر اشغال و تأکید بر بقا، بازگشت و هویت جمعی صورت‌بندی می‌شود. این امر بیانگر آن است که صورت سوژه مقاومت متناسب با شرایط تاریخی هر متن شکل گرفته است.

۲. اراده در هر دو متن با کنش و نفی سکون مرتبط است؛ اما در شعر شابی به شکل کنش مستقیم و خطرپذیر و در شعر شهاب محمد به صورت «انتظار فعال» و استمرار در شرایط تعلیق تاریخی بازنمایی می‌شود؛ در نتیجه، اراده از کنش فوری به کنش تداومی و مقاومتی تغییر کارکرد می‌دهد.

۳. امید در شعر شابی ماهیتی فرازمانی و مبتنی بر زایش طبیعی دارد؛ در حالی که در شعر شهاب محمد به تجربه تاریخی اشغال پیوند خورده و بر حفظ هویت و افق بازگشت دلالت می‌کند؛ بنابراین، امید از منطق هستی‌شناختی به منطق تاریخی-مقاومتی گذار می‌کند.

۴. زبان نمادین در شعر شابی کارکردی طبیعی و هستی‌شناختی دارد؛ اما در شعر شهاب محمد به زبان مکانی و حافظه‌محور برای تثبیت هویت و بازگشت تبدیل می‌شود؛ در نتیجه، کارکرد نماد از جهان‌شمولی طبیعی به سطح حافظه جمعی و تجربه زیسته تاریخی منتقل شده است.

۵. گفتمان مقاومت در دو قصیده در دو افق معنایی متفاوت شکل گرفته است؛ در یک متن بر منطق پویایی طبیعی حیات و در متن دیگر بر تجربه تاریخی گسست، اشغال و ضرورت حفظ حافظه جمعی و امکان بازگشت تکیه دارد. براین اساس، مفهوم مقاومت در هر اثر متناسب با زمینه تاریخی و نوع مواجهه با واقعیت، در صورت‌بندی متفاوتی ظاهر شده است.

۹. منابع

- تیلور، استفنی (۱۳۹۷.ش)، تحلیل گفتمان چیست؟؛ ترجمه: عرفان رجبی و پدram منیعی، ج ۱، تهران، نشر نویسه پارسی.
- رسولی، محمد رضا؛ و نعمت الهی؛ پویا (۱۴۰۰.ش)، نظریه گفتمان از ساختارگرایی تا پسا ساختارگرایی، ج ۱، تهران، انتشارات لوگوس.
- السید، محمود (د.ت)، تجلی المقاومة فی الشعر المعاصر، دون ط.لان-.
- الشابی، ابو القاسم (۱۹۹۷.م). دیوان. بیروت: دارالعودة
- شهاب، محمد. (۲۰۱۵.م). فلسطين لنا: قصائد فی المقاومة. بیروت: دارالنهضة العربية.
- محسنی نیا، ناصر (۱۳۸۸.ش)، مبانی ادبیات مقاومت معاصر ایران و عرب، نشریه ادبیات پایداری، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید باهنر کرمان، سال اول، شماره اول.
- مجنون پيله رود، رامین (د-ت)، گفتمان مقاومت و تأثیر آن برنظم جهانی. مجله روابط بین الملل
- <https://www.iirjournal.ir>
- ملا ابراهیمی، عزت؛ وایاری قمصری، محیا (۱۳۹۵.ش)، عنوان مقاله: تحلیل گفتمان انتقادی اشعارزینب حبش، مجله زن در فرهنگ و هنر، دوره ۸، شماره ۲، صص ۲۶۵-۲۸۰.
- میلز، سارا (۱۳۸۲.ش)، گفتمان، ترجمه فتاح محمدی، چاپ اول، زنجان، نشر هزاره سوم.
- مهربان، آرش؛ عرب یوسف آبادی؛ فایزه (۱۴۰۲.ش)، مقاله: تحلیل گفتمان بوم گرایانه ادبیات کودک و نوجوان مطالعه موردی توپیک له سه رثا، سیمرغ پدر بزرگ من بود، ، فصلنامه علمی تحلیل گفتمان ادبی، دوره ۱، شماره ۳، زمستان، صص ۸۸-۱۱۰
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹.ش)، تحلیل انتقادی گفتمان، مترجمان: فاطمه شایسته پیران، شعبان علی بهرام پور، رضا ذوقدار مقدم، رامین کریمیان، پیروزایزدی، محمود نیستانی، محمد جواد غلامرضا کاشی، مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه ها.
- نعمتی، فاروق؛ محمد مهدی روشن چسلی؛ واسماعیل محمدی (۱۴۰۱.ش)، مقاله: گفتمان مقاومت فلسطین؛ طلیعه بیداری اسلامی در میان شاعران معاصر عرب، مجله مطالعات بیداری اسلامی، دوره ۱۱، شماره ۲، صص ۵۱-۷۹
- نعمتی، ویدا؛ محمود فیروزی مقدم؛ وعباس خیر آبادی؛ وعلی صادقی منش (۱۴۰۳.ش)، مقاله: تحلیل و بررسی گفتمان شناختی اشعار ادبیات مقاومت و دفاع مقدس براساس نظریه لاکلاوموفه - مطالعه موردی اشعار سید حسن وقیصر امین پور، مجله پژوهش‌های نقد

- ادبی و سبک‌شناسی، سال پانزدهم، شماره ۲ پیاپی ۵۶، تابستان، صص ۹۹-۱۲۸.
- نعمتی، محمدرضا (۱۴۰۳.ش). *تحلیل گفتمان و قدرت در متون ادبی*. تهران: نشر سمت.
 - یار محمدی، لطف‌الله (۱۳۸۳.ش)، *گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی*، چاپ اول، تهران، نشر هرمس.
 - هاتفی، محمد (۱۳۹۹.ش)، *عبور از گفتمان*، ج ۱، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.